

NOI DATE PRIVIND DIFUZIUNEA CULTURII HAMANGIA

PIIU HAȘOTTI

În cadrul neoliticului României, cultura Hamangia ocupă un loc aparte datorită specificității elementelor sale de conținut. Cercetările care au pus-o în evidență, sînt rodul investigațiilor arheologice, întreprinse numai în ultimii 30 de ani. Profesorul D. Berciu are meritul de a fi sesizat existența acestei culturi în urma cercetărilor de la Ceamura de Jos¹, Baia² (pe malul lacului Golovița) și Cernavoda³ și de a-i fi făcut ample observații (origine, cronologie, răspîndire, elemente materiale, viață spirituală, sincronisme, etc.).

Cercetările arheologice începute de prof. D. Berciu au fost urmate de o serie de descoperiri (sistemate sau întimplătoare), care au adus noi date la problematica generală a culturii precum și unele modificări în interpretarea ei. Astfel de descoperiri sistematice au fost făcute la Techirghiol⁴, Medgidia-Satu Nou⁵, Baia⁶, Grădiștea Coslogeni⁷, Hirșova-tell⁸, Tîrgușor, punctul „Urs“⁹, Medgidia, punctul „Cocoasă“¹⁰. În afară de punctele de mai sus, care au făcut obiectul unor săpături

¹ D. Berciu, SCIV, 1—2, 1953, p. 122—129 ; *Idem*, SCIV, 5, 12, 1953, p. 97—100 ; *Idem*, SCIV, 5, 3—4, 1955, p. 541—542 ; *Idem*, NEH, 1, 1955, p. 29—46 ; *Idem*, *Cultura Hamangia*, 1, București, 1966 p. 119—231.

² *Idem*, SCIV, 1—2, 1954, p. 99—100 ; *Idem*, SCIV, 6, 3—4, 1955, p. 542 ; *Idem*, *Cultura Hamangia*, 1, p. 232—269.

³ D. Berciu, Seb. Morintz, P. Diaconu, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 158 și urm. ; D. Berciu, Seb. Morintz, *Materiale*, 3, 1957, p. 83—91 ; *Idem*, *Materiale*, 5, 1959, p. 99—106.

⁴ Eug. Comșa, Doina Galbenu, A. Aricescu, *Materiale*, 8, 1962, p. 165—171.

⁵ P. Hașotti, *Pontica*, 13, 1981, p. 199—214.

⁶ El. Lăzurcă, *Peuce*, 8, 1980, p. 7—36.

⁷ R. Lungu, SCIVA, 33, 1, 1982, p. 11—23.

⁸ D. Galbenu, *Sciv*, 13, 2, 1962, p. 285—305.

⁹ P. Hașotti, *Materiale*, Vaslui, 1982, sub tipar.

¹⁰ *Idem*, *Materiale*, Alba Iulia, 1984, sub tipar.

arheologice mai mult sau mai puțin ample, cultura Hamangia a fost pusă în lumină și de o serie de descoperiri întâmplătoare. Pe toate le vom prezenta mai jos, rolul rindurilor de față fiind înainte de toate de a aduna toate punctele în care s-a identificat cultura Hamangia (unele dintre ele complet necunoscute pînă acum) și de a analiza difuziunea, pe faze, a culturii. În ciuda noilor descoperiri, istoria comunităților culturii Hamangia rămîne în continuare relativ puțin cunoscută în unele aspecte ale sale.

Este unanim acceptat faptul că purtătorii culturii Hamangia au migrat în cadrul unui curent de litoral, datorită unor cauze care la ora actuală ne scapă, de undeva din vestul Anatoliei, ei ajungînd în Dobrogea cu elementele lor de cultură materială și spirituală deplin formate. Este deci normal ca cele mai vechi așezări ale culturii să le găsim în sudul Dobrogei sau în nord-estul Bulgariei. Din păcate avem puține date în acest sens, lipsa cercetărilor sistematice și de suprafață contribuind la această lacună. Descoperirile de la Grădiștea—Coslogeni (jud. Ialomița) și Varna — telul Sava ⁴¹, eventual împreună cu cele două fragmente ceramice de la Canaraua Fetei ⁴², vin să sprijine ipoteza de mai sus.

Aria de răspîndire a culturii Hamangia nu este mare (vezi harta). Cele mai sudice descoperiri sînt cele de la Burgas — punctul Kableșkovo ⁴³ (nu putem fi siguri că vasul de aici aparține culturii Hamangia) și Varna — tellul Sava.

Cea mai nordică descoperire sigură aparținînd culturii Hamangia s-a făcut pe o insulă situată la nordul lacului Razelm, în punctul numit „Popina” ⁴⁴. În județul Tulcea mai sînt patru puncte : General Dragalina, Greci (2) și Măcin, cu descoperiri neolitice a căror încadrare culturală este neprecizată ⁴⁵. S-a presupus, și nu fără temei, că spre nord cultura Hamangia ar fi putut fi prezentă, adăugăm noi, spre sfîrșitul sau în perioada de maximă înflorire a ei, pînă dincolo de brațul Chilia al Dunării, în R.S.S. Moldovenească ⁴⁶. Ipoteza se bazează pe unele analogii cu o serie de materiale din aria culturii Tripolie A. Spre vest, răspîndirea culturii este marcată de singurele descoperiri din stînga Dunării : Grădiștea Coslogeni ⁴⁷, punctul situat la borna kilometrică nr. 4 a șoselei Călărași—Ostrov Regie ⁴⁸, Pietroiu și I.A.S. Roseti ⁴⁹, precum și de des-

⁴¹ M. Mircev, D. Zlatarski, *Izvestia*, Varna, 11, 1960, p. 1—21; D. Berciu, *op. cit.*, p. 38—43.

⁴² P. Diaconu, N. Angelescu, *Rev. muz.*, 4, 1968, p. 350. Fragmentele ceramice ne-au fost puse la dispoziție de tov. P. Diaconu, căruia îi mulțumim.

⁴³ D. Berciu, *op. cit.*, p. 38; Idem, *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 430, fig. 8/6.

⁴⁴ Eug. Comșa, *Peuce*, 2, 1971, p. 16 (cercetări de teren făcute de V. Barbu).

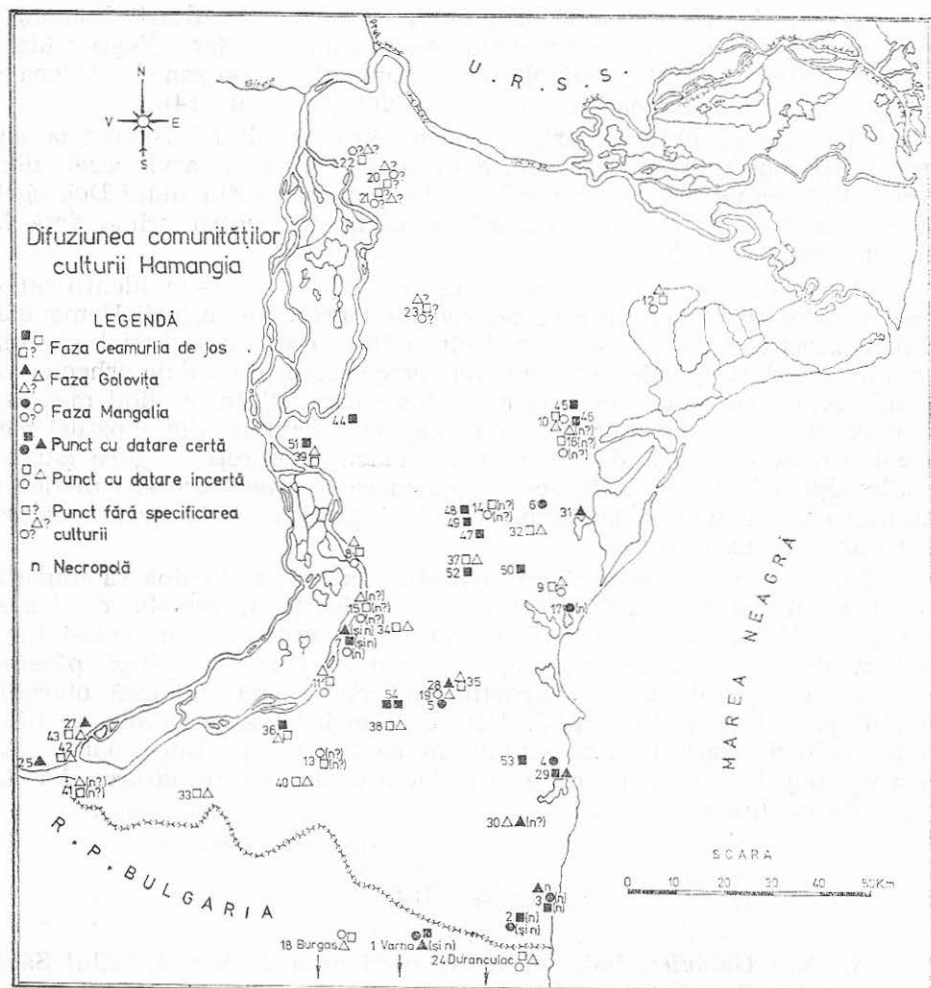
⁴⁵ *Ibidem*, p. 13, harta 1. p. 18.

⁴⁶ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 43; *idem*, *Contribuții la problema neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 74.

⁴⁷ Seb. Morintz, N. Angelescu, *SCIV*, 21, 3, 1970, p. 275—277; Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 47; R. Lungu, *op. cit.*

⁴⁸ R. Lungu, *op. cit.*, p. 21, p. 22, fig. 7, p. 23, fig. 8E.

⁴⁹ Informație de la M. Neagu, căruia îi mulțumim și pe această cale.



1 — Varna, 2 — Limanu, 3 — Mangalia, 4 — Agigea, 5 — Medgidia „Fab. de ciment”, 6 — Tariverde, 7 — Cernavodă, 8 — Capidava, 9 — Nuntași, 10 — Caucașia, 11 — C.A.P. Cochirleni, 12 — Popina Razelm, 13 — Adamclisi, 14 — Grădina, 15 — Seimenii Mari, 16 — Panduru, 17 — Corbu de Jos, 18 — Burgas, 19 — Medgidia-„Cocoase”, 20 — Greci, 21 — Greci, 22 — Măcin, 23 — General Dragalina, 24 — Duranculac, 25 — Grădiștea Ceșlogeni, 26 — Golovița, 27 — Km. 4 Omlărași—Ostrov Regie, 28 — Medgidia—Satu-Neu, 29 — Techirghiol, 30 — Zarguzan, 31 — Istria, 32 — Peștera—„La Adam”, 33 — Camarua Feici, 34 — Tibrinu, 35 — Medgidia I.M.U.M., 36 — Alimanu, 37 — Tîrgușor „La Grădină”, 38 — Peștera, 39 — Hirșova, Lacul „Ceia Mică”, 40 — Ion Corvin, 41 — Păciul lui Soare, 42 — Pietroiu, 43 — I.A.S. Roseji, 44 — Calfa, 45 — Geamurția de Jos, 46 — Baia, 47 — Cheia, 48 — „La Secl”, 49 — „La Babe”, 50 — Gura Dobrogei, 51 — Hirșova Tell, 52 — Tîrgușor—Punctul „URS”, 53 — Sitorman, 54 — Izvorul Mare, 55 — Izvorul Mare.

coperirile de la Hirșova (vezi nota 8). La est, arealul culturii Hamangia este pus în evidență de descoperirile de pe litoralul Mării Negre : Mangalia²⁰, Limanu²¹, Techirghiol (vezi nota 4), Zarguzan²², Agigea²³, Istria²⁴ și Popina din nordul lacului Razelm (vezi nota 14).

Din cite se observă, aria de răspîndire a culturii Hamangia cuprinde aproape întreaga Dobroge. Nu este deloc exclus ca viitoarele descoperiri să umple zonele din nordul și în bună parte din sudul Dobrogei, să se înmulțească în stînga Dunării și să apară pentru prima dată la nordul brațului Chilia.

Așa cum arătăm mai sus, în ultimii cîțiva ani s-au identificat o serie de alte noi puncte în care s-a constatat prezența culturii Hamangia. Dintre acestea nu s-au cercetat decît puține, creindu-se astfel situația de a avea o disproporție între punctele cercetate prin sondaje arheologice și cele reprezentate de descoperiri întîmplătoare, ultimele fiind mai numeroase. În plus prezentarea unor descoperiri rezultate din săpături mai vechi, suferă citeodată de lipsa unor elemente de reper sigure (stratigrafie, tipologizare etc.). De aceea credem că o enumerare sistematică a tuturor acestor puncte poate oferi noi și prețioase observații asupra difuziunii pe faze a culturii.

La ora actuală, cei mai mulți dintre cercetători înclină să împartă evoluția culturii Hamangia în trei faze : Golovița, Ceamurlia de Jos și Mangalia. Ultima, care este și foarte puțin cunoscută, are în același timp o denumire oarecum neadecvată, iar primele două sînt, după părerea noastră, susceptibile de subîmpărțiri, aspecte ce nu fac însă obiectul acestui articol decît tangențial. Pentru o mai bună observare a difuziunii culturii Hamangia prezentăm în continuare pe lîngă harta respectivă, punctele în care ea a fost identificată, cu încadrarea lor în fazele de evoluție ale culturii.

AȘEZĂRILE

A. *Faza Golovița*. Baia—Golovița (vezi nota 2), Varna, tellul Sava (vezi nota 11), Burgas, punctul Kableșkovo (vezi nota 13), Grădiștea—Coslogeni (vezi nota 17) la borna kilometrică nr. 4 a șoselei Călărași Ostrov Regie (vezi nota 18), Medgidia—Satu Nou (vezi nota 5), Techirghiol (vezi nota 4), Zarguzan (vezi nota 22), Cernavoda (punctele Columbia A²⁵, Columbia C²⁶ și dealul Sofia²⁷), Istria, punctul „Capul Viilor“ (vezi

²⁰ V. Volschi, N. Irimia, *Pontica*, 1, 1963, p. 43—58.

²¹ *Ibidem*, p. 58—85 ; D. Galbenu, *Materiale*, 9, 1970, p. 77—86.

²² V. Boroneanț, *Pontica*, 10, 1977, p. 321—322.

²³ H. Slobozearu, *Materiale*, 5, 1959, p. 741, 743, p. 737 fig. 2/1—5.

²⁴ Vl. Zirra, *Materiale*, 5, 1959, p. 316.

²⁵ D. Berciu, Seb. Morintz, *op. cit.*, p. 83.

²⁶ *Ibidem*, p. 84.

²⁷ *Idem*, *Materiale*, 5, 1959, p. 105.

nota 24), peștera „La Adam“²³ (locuirea în gaza Golovița este ipotetică ; a se vedea și mai jos), peștera Canaraua Fetei — com. Lipnița (vezi nota 12 ; locuire ipotetică în faza Golovița).

B. *Faza Ceamurlia de Jos*. Ceamurlia de Jos (vezi nota 1), Varna, tellul Sava (vezi nota 11), Burgas, punctul Kableșkovo (vezi nota 13), Techirghiol (vezi nota 4), Cernavoda (vezi notele 25—27), Hirșova, tell (vezi nota 8), Baia—Golovița (vezi nota 6), Tîrgușor, punctul „Urs“ (vezi nota 9), Tîrgușor, punctul „Sitorman“²⁹, Ivrinezu Mare³⁰ (două puncte aflate la 5 km unul de celălalt), Alimanu³¹, Calfa³² (punct neprecizat), Peșterile : „La Adam“ (vezi nota 28), „Gura Dobrogei“³³, „La izvor“³⁴, „La Soci“³⁵.

Se cuvine să subliniem că în peștera „La Adam“ am presupus existența unui orizont Golovița numai pe fragila motivație că autorii cercetărilor au arătat că utilajul din silex al culturii Hamangia descoperit aici este foarte asemănător cu cel tardenoisian. Dar, se știe că un utilaj microlitic din silex se întâlnește, este drept în proporție mai redusă, și în așezări din faza Ceamurlia de Jos (ex. la Tîrgușor, punctul „Urs“³⁶). Dacă adăugăm faptul că în peștera „La Adam“ nu se cunoaște materialul ceramic, nimic nu ne poate împiedica să presupunem că peștera a fost folosită și în faza Ceamurlia de Jos, sau abia din această fază, ca și celelalte peșteri. Resturile osteologice de animale domestice : oaie, ciine, porc, găsite între un greșit presupus nivel aceramic³⁷, și care, în același timp ar putea susține o vechime apreciabilă pentru cultura Hamangia, nu pot constitui argumente în favoarea aserțiunii de mai sus, întrucît în peșteră stratigrafia nu se prezenta clar.

C. *Faza Mangalia*. Se presupune a fi ultima fază a culturii Hamangia și despre ea dispunem de cele mai puține date. Ea ar evolua treptat și lent din faza anterioară, în prezent neputîndu-se face o delimitare clară între ele. În situația în care admitem trei faze pentru evoluția culturii Hamangia, credem că primele două trebuie subîmpărțite în faze, întrucît materialul arheologic recoltat din diferite așezări indică această necesitate. În plus, însăși denumirea de „faza Mangalia“, presupune o serie de neajunsuri, deoarece a fost dată pe baza unor materiale nerecoltate din săpături sistematice și a intrat în circulație pe baza as-

²³ C. Rădulescu, P. Samson în *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie*, 76, 1962, p. 282—370 ; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 29—31 ; *Idem*, SCIV, 9, 1, 1958, p. 91—98 ; Vl. Dumitrescu, SCIV, 21, 2, 1970, p. 187—189 ; *Idem*, Peuce, 2, 19 1, p. 2—8.

²⁹ P. Hașotti, Eug. Mihail, *Pontica*, 16, 1983.

³¹ Identificare pe teren, făcută de Eug. Mihail ; îi mulțumim pt. informație.

³² Inv. 7027 — colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie, Constanța.

³³ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Al. Paul Bolomey, *Materiale*, 5, 1959, p. 17—19 ; N. Harțușche, *Pontica*, 9, 1976, p. 14—16.

³⁴ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, N. Harțușche, *Materiale*, 6, 1959, p. 41—47 ; N. Harțușche, *op. cit.*, p. 17—19.

³⁵ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Al. Paul Bolomey, *op. cit.*

³⁶ P. Hașotti, *Pontica*, 16, 1983, p. 31—32.

³⁷ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, p. 29—30 ; *Idem*, SCIV, 9, 1, 1958, p. 91—98.

pectului mai deosebit al ceramicii dintr-o necropolă necercetată sistematic. Ori, la o analiză chiar și superficială, se poate constata faptul că ceramica din necropole diferă de cea din așezări. Până la noi descoperiri care să elucideze problematica și existența fazei Mangalia, noi o vom lua ca atare, considerînd-o pentru moment ca o fază distinctă a culturii Hamangia. Elementul ceramic specific acestei faze îl constituie vasul cu patru colțuri dispuse în cruce. Așezările fazei Mangalia sînt cele mai puține: Varna (vezi nota 11), Limanu (vezi nota 21), Agigea (vezi nota 23), Tariverde³⁸, Medgidia (lîngă fabrica de ciment)³⁹, poate și Burgas, punctul Kableșkovo (vezi nota 13) și Cernavoda (vezi notele 25—27).

În afară de siturile prezentate mai sus, există alte 15 a căror încadrare exactă într-una din fazele culturii nu este posibilă datorită lipsei unor date mai ample despre ele. În general, punctele respective au fost identificate în urma unor cercetări de teren. Acestea sînt: Medgidia, punctul „Cocoașă“ (vezi nota 10), unde există o așezare în care s-a surprins o groapă rituală, cu un numeros și variat material arheologic — unelte de piatră, silex, os, corn, idoli din ceramică și piatră, ceramică fină și de uz comun, oase de animale etc. Ceramica este, după cum se știe, principalul element de datare, ea prezentînd aici unele similitudini cu ceramica culturilor Vinca A⁴⁰, Dudești⁴¹, Boian-Bolintineanu⁴²; se pare că ne aflăm în fața celor mai vechi materiale Hamangia cunoscute pînă acum. Săpăturile sistematice care abia au început, au între altele și importanța menire de a elucida datarea acestei așezări, Capidava⁴³, Nuntași⁴⁵, Tibrinu⁴⁶, Caucagia⁴⁷, Medgidia, în curtea I.M.U.⁴⁸, Alimanu⁴⁹, Tîrgușor, punctul „La Grădină“⁵⁰, Pietroiu și I.A.S. Roseți (jud. Ialomița)⁵¹, Peștera⁵², Cochirleni, la saivanele C.A.P.⁵³ Hirșova, pe malul lacului Celea Mică⁵⁴, Popina de la nordul lacului Razelm (vezi

³⁸ R. Vulpe, SCIV, 6, 3—4, 1955, p. 548—549; Em. Condurachi și colab., SCIV, 3, 1952, p. 272—274.

³⁹ Eug. Comșa, Rev. muz., 5, 1977, p. 68.

⁴⁰ Gh. Lazarovici, Gornea, Reșița, 1977, Pl. XXXVII—XLVII; *Idem*, Neoliticul Banatului, Cluj-Napoca, 1979, p. 105—122, fig. 9, 10, tab. 8—10; VI. Dumitrescu, *The neolithic settlement at Rast*, BAR, 1980, Pl. XXX111—XL.

⁴¹ M. Nica, Dacia, NS, 20, 1976, p. 71—103.

⁴² Eug. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, fig. 25/3, Pl. 5.

⁴³ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, p. 275.

⁴⁴ Eug. Comșa, Rev. Muz., p. 69.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem* și cercetări de suprafață Eug. Mihail.

⁴⁷ D. Berciu, *op. cit.*, p. 169.

⁴⁸ Identificare în teren și material recuperat de Eug. Mihail.

⁴⁹ Material pus la dispoziție de Eug. Mihail, căruia îi mulțumim.

⁵⁰ Cercetări de suprafață — Al. Păunescu (1956) și împreună cu subsemnatul (1979).

⁵¹ Informație M. Neagu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁵² P. Hașotti, Eug. Mihail, *op. cit.*

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Informație amabilă de la Al. Păunescu, căruia îi mulțumim.

nota 14), Ion Corvin, la adăpostul de sub stinca Maraua Mică⁵⁵, Duranculac⁵⁶.

Nu se poate preciza dacă este vorba despre așezări sau necropole în următoarele 5 puncte: Păcuiul lui Soare⁵⁷, Adamclisi⁵⁸, Grădina⁵⁹, Panduru⁶⁰ (punct neprecizat), Seimenii Mari⁶¹ (punct neprecizat).

În județul Tulcea sînt patru puncte, pe care repertoriul arheologic al R.S.R. le menționează doar ca „neolitice“⁶² (acestea sînt: Greci (2), Măcin și General Dragalina).

II. NECROPOLELE

De la bun început arătăm că numărul punctelor în care s-au identificat necropole aparținînd culturii Hamangia este mult mai mic în comparație cu cel al așezărilor. O explicație a acestui fenomen ar consta și în faptul că cercetările de teren pot surprinde mai greu o necropolă decît o așezare.

În cadrul culturii Hamangia, numai necropola de la Cernavoda⁶³, a fost cercetată sistematic. Pe lângă aceasta mai există necropole la: Mangalia (vezi nota 20), Limanu (vezi nota 21), Ivrinezu Mare⁶⁴, Corbu de Jos⁶⁵, și poate la Zarguzan⁶⁶ și Varna, punctul Batareiată⁶⁷.

Întrucît importanța descoperirilor de la Cernavoda este deosebită vom prezenta foarte succint unele date referitoare la ea. Întreaga zonă a necropolei (400 morminte de inhumație), se află pe o terasă a Dunării, care a suferit și o serie de prăbușiri. Scheletele erau orientate în general cu capul la SE, însoțite fiind de bogate și interesante inventare. Cele mai multe conțineau ca depunere rituală unelte din piatră șlefuită, idoli și ceramică (mai ales fină). În același timp, s-au pus în evidență o serie de gropi rituale, care conțineau alături de oase umane și oase de animale

⁵⁵ Informație Al. Păunescu; îi mulțumim și pe această cale.

⁵⁶ *Jungsteinzeit in Bulgarien*, 1982, p. 98—100.

⁵⁷ P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare*, 1, București, 1972, p. 11; D. Berciu, *op. cit.*, p. 15.

⁵⁸ Al. Barnea, I. Barnea, Ioana Bogdan-Cătănicu, Gh. Papuc, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Tropaeum Traiani*, 1, București, 1979, p. 179, p. 293 fig. 140.

⁵⁹ N. Hartuche, *Pontica*, 4, 1971, p. 249.

⁶⁰ Inv. 18249 — colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța.

⁶¹ Inv. 4067 — colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie, Constanța.

⁶² Eug. Comșa, *Peuce*, 2, 1971, p. 13, harta 1, p. 18.

⁶³ D. Berciu, Seb. Morintz, P. Diaconu, *op. cit.*, p. 158 și urm.; D. Berciu, Seb. Morintz, *op. cit.*, p. 83—91; *Idem*, *Materiale*, 5, 1959, p. 99—106; D. Berciu, Seb. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, p. 93—103; D. Berciu, Seb. Morintz, P. Roman, M. Ionescu, *op. cit.*, p. 49—54; D. Berciu, *op. cit.*, p. 8—108; *Idem*, *Contribuții...*, p. 50—530.

⁶⁴ P. Hașotti, Eug. Mihail, *op. cit.*, p. 291.

⁶⁵ Identificare în teren făcută de subsemnatul, la sesizarea prof. I. Găvănea din localitate.

⁶⁶ V. Boroneanț, *op. cit.*, p. 392.

⁶⁷ M. Mirecv, *Izvestia*, Varna, 12, 1961, p. 221, fig. 9.

asezate cu multă grijă. Aproape în fiecare mormint s-au găsit oase de animale. Tot un rol ritual aveau și puținele pandantive din piatră sau marmură și podoabele din scoici. În obiceiul depunerii și îngrădării de crani s-a recunoscut o persistență a unor practici mai vechi mezolitice⁶⁸. Observație deosebit de interesantă și în același timp de maximă importanță, este aceea că studiul antropologic al scheletelor a pus în evidență o populație foarte amestecată din punct de vedere etnic, antropologic⁶⁹. Din punct de vedere stratigrafic, s-a constatat că „gropile unor morminte mai noi au deranjat parțial mormintele mai vechi și le-au distrus, ...“⁷⁰. Având în vedere această informație, ca și unele sumare observații pe care le-am făcut asupra ceramicii din necropola de la Cernavodă, considerăm că acest cimitir a fost folosit de purtătorii culturii Hamangia, aproape pe întreaga evoluție cunoscută în prezent a culturii.

Este locul să amintim și faptul că se remarcă o deosebire între ceramica din necropolă și cea din așezări. Principalele forme de vase de aici sînt : vasele cu corp globular și gît aproape cilindric, paharele bitronconice, paharele înalte, capacele în formă de căciulă, cupele cu picior etc. Dacă în așezări, ceramica fină este reprezentată în primul rînd de străchini și vase bitronconice mari, în necropola de la Cernavodă, ca de fapt și în celelalte necropole, diferitele forme de pahare constituie vasele predominante.

În sfîrșit, cercetările din această importantă necropolă, au evidențiat o serie de contacte și sincronisme între culturile Hamangia și Boian⁷¹.

În continuare, vom încerca o analiză a datelor prezentate în paginile anterioare și, pe baza lor, formularea unor opinii și observații care să contribuie la formarea unei mai bune imagini asupra difuziunii culturii Hamangia. S-au identificat deci 55 de puncte, dintre care în patru (Cernavoda, Ivrinezu Mare, Limanu și probabil Zarguzan) sînt atît necropole cît și așezări. Din totalul celor 55 de puncte, 43(48) sînt așezări și 7(12) sînt necropole (în cinci puncte descoperirile fiind total neclare nu putem ști dacă reprezintă necropole sau așezări). Cele patru „puncte neolitice“ din județul Tulcea, menționate de repertoriul arheologic al R.S.R. vor fi luate ca atare. În cîteva așezări : Baia—Golovița, Ceamurlia de Jos, Tirgușor, punctul „Urs“, Techirghiol și o necropolă—Cernavoda, s-au descoperit pe baza observațiilor stratigrafice mai multe faze (etape) ale culturii Hamangia.

Faza Golovița este reprezentată de 14 așezări (deci inclusiv cu ipotezele încadrări în această fază a descoperirilor din pesterile „La Adam“ și Canaraua Fetei), faza Ceamurlia de Jos de 17 așezări iar faza Mangalia de numai 5 (eventual 7) așezări, dintre care unele cu o atribuire nesigură

⁶⁸ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 83 ; D. Berciu, D. M. Pippidi, *DID*, 1, București, 1965, p. 38, 42.

⁶⁹ O. Necrasov, M. Cristescu, *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, 1965, p. 69—70 ; O. Necrasov și colab., *Probleme de antropologie*. 4, 1959, p. 21—41 ; D. Berciu, *op. cit.*, p. 83—85.

⁷⁰ D. Berciu, Seb. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, p. 97.

⁷¹ *Ibidem* ; Eug. Comșa, *Istoria comunităților...*, p. 231—232.

la această fază. Pentru 15 puncte nu se poate indica cu precizie faza. În ceea ce privește încadrarea cronologică a necropolelor, nu putem spune cu siguranță decât că la Cernavoda este prezentă întreaga evoluție a culturii, iar la Mangalia și la Limanu, alături de materialele care indică etapa ei finală, sînt și altele care pledează pentru o datare mai timpurie.

Săpături arheologice s-au întreprins în 20 de puncte. Ele au fost mai mult sau mai puțin ample. În general au fost destul de sumare avînd un caracter de salvare; unele nu au însemnat decât un singur sondaj.

Din cele prezentate, reiese faptul că așezările sînt mult mai numeroase decît necropolele. Din totalul de 43(48) de așezări, 35(40) sînt deschise, situate pe pante line sau pe terase, în apropierea unor derele sau pe malurile unor lacuri (pe atunci probabil golfuri ale Mării Negre). Descoperirile din peșteri sînt în număr de șase, iar cele din telluri numai două. Locuirea în peșteri a fost posibilă încă din faza Golovița, fără să avem date sigure în acest sens. În faza Ceamurlia de Jos se constată o intensă locuire a lor, pentru ca în faza Mangalia să nu avem date despre acest gen de așezare. În această ultimă fază se constată o preferință pentru locuirea litoralului Mării Negre.

Așezările deschise au un caracter risipit, mai ales în faza Golovița, densitatea locuințelor fiind mică. Nivelele arheologice sînt subțiri. Datorită răspîndirii complexelor închise pe suprafețe mari, se impune și urmărirea unei stratigrafii orizontale, care ar permite observații asupra diferențelor dintre conținutul complexelor arheologice.

Deoarece cronologia internă și împărțirea pe faze a culturii Hamangia nu reprezintă decât o problematică tangențială pentru rîndurile de față, nu le vom aborda decât în treacăt.

Dacă am exclude Burgasul, care cum am văzut nu reprezintă o descoperire sigură și cele patru puncte din județul Tulcea, am observa că sudul Dobrogei este ocupat de faza Golovița mai mult ca în următoarele. Tot acum întîlnim comunități Hamangia în sud-vestul județului Călărași. Fenomenul ni se pare normal întrucît cultura Hamangia este de origine sudică. Dacă pe viitor nu se vor găsi puncte noi situate la sudul Varnei, înseamnă că purtătorii culturii au venit de-a lungul litoralului Mării Negre pînă în dreptul acestui oraș (eventual pînă în dreptul Burgasului), de unde a început o migrare spre nord și nord-vest, care a cuprins sudul Dobrogei pe o linie ce unește Mangalia de Grădiștea-Coslogeni. Din păcate, tocmai această zonă este cel mai puțin cercetată. Presupunem că aici viitorul ar putea să pună în lumină aspecte neștiute, mai vechi, ale culturii Hamangia.

Descoperirile de la Grădiștea-Coslogeni au pus în evidență contactul și sincronismul dintre începuturile culturii Hamangia și Boian. Într-o serie de puncte, între care și Cernavoda⁷², s-a putut observa o influență a culturii ceramicii liniare cu note muzicale asupra ceramicii culturii Hamangia. Fenomenul pare să fi avut loc în urma unui contact direct stabilit îndeosebi pe linia Dunării. El nu trebuie să surprindă căci

⁷² D. Berciu, *op. cit.*, p. 22 fig. 10/1; p. 67 fig. 24/2, 4.

nu este împotriva sincronismelor general acceptate. În acest sens, amintim doar că la baza culturii Boian-faza Bolintineanu, sincronă cu începutul fazei Golovița stă și o componentă liniar-ceramică⁷³.

Dacă în așezarea de la Medgidia, punctul „Cocoasă“, se va demonstra că ceramica prezintă o serie de influențe directe ale culturilor Dudești și Vinca sau, mai probabil are elemente asemănătoare dar independente de aceste culturi, vom fi nevoiți să admitem existența în punctul amintit a unei faze (etape) a culturii Hamangia mai veche decât cea știută pînă în prezent și să-i atribuim un anumit rol în geneza culturii Boian-Bolintineanu.

În faza Ceamurlia de Jos constatăm o intensificare a locuirii teritoriului dintre Dunăre și Marea Neagră. Nu avem date despre locuirea în stînga fluviului, în schimb au fost locuite toate peșterile din centrul Dobrogei. Aria de răspîndire a culturii își deplasează centrul de greutate mai spre nord.

În așa numita „fază Mangalia“, s-a produs o apreciabilă diminuare a ariei culturii Hamangia. Este însă interesant de semnalat faptul că acum, spre sfîrșitul evoluției culturii, se pare că asistăm la o locuire mai intensă a zonei litorale, în detrimentul celorlalte părți ale Dobrogei. S-a produs acum o retragere spre mare a comunităților Hamangia? Poate sub presiunea triburilor fazei Spanțov a culturii Boian să se fi produs acest fenomen. Există însă o „fază Mangalia“ sau este vorba despre o etapă tîrzie (cea mai tîrzie) a fazei Ceamurlia de Jos? Punem această întrebare la care viitoarele cercetări trebuie să dea un răspuns precis, întrucît în difuziunea și caracterizarea fazei Mangalia ne lovim de o serie de dificultăți generate de neclaritatea și insuficiența unor descoperiri.

Există o serie destul de mică de materiale descoperite la Cernavodă, Mangalia, Limanu etc., care au caracteristici deosebite și indică, fără îndoială, aspecte tîrzii ale culturii. Dar, respectivele materiale, cu totul deosebite, s-au descoperit doar în necropole și, cum am mai subliniat, ceramica din aceste necropole diferă de cea din așezări. Fenomenul trebuie pus pe seama unei tradiții religioase.

Din observațiile făcute cu ocazia cercetărilor de la Grădiștea-Coslogeni, Hîrșova-tell, Cernavoda, Techirghiol și dintr-o serie de peșteri s-a ajuns la concluzia că faza Golovița este sincronă cu faza Bolintineanu a culturii Boian, iar faza Ceamurlia de Jos, cu fazele Vidra și Spanțov. Pentru un sincronism cu faza Giulești nu avem date, însă la Medgidia-Satu Nou și Grădiștea-Coslogeni⁷⁴, ceramica este asemănătoare numai cu o parte din ceramica de la Golovița, lot pe care îl considerăm mai vechi și care ar asigura sincronismul cu faza Bolintineanu, rămînînd ca pentru faza Giulești să corespundă o a doua etapă a fazei Golovița, care prezintă ușoare diferențe față de ceramica din cele două așezări.

În ceea ce privește faza Ceamurlia de Jos, observăm că ceramica din localitatea eponimă, este foarte variată pentru a aparține unei sin-

⁷³ Eug. Comșa, *op. cit.*, p. 227—228.

⁷⁴ P. Hașotti, *Pontica*, 13, 1980, p. 27—36.

gure faze. De fapt, aici au fost surprinse trei nivele⁷⁵, unul însă, care este și cel mai subțire, fiind numai parțial observabil. Ca atare, această fază, care pare să fi avut o lungă dăinuire, ar putea fi împărțită în două etape, fapt ce ar veni să sprijine și completeze observațiile stratigrafice după care faza Ceamurlia de Jos este sincronă atât cu faza Vidra cât și cu faza Spantov ale culturii Boian. În această situație, dacă am admite existența fazei Mangalia, ea ar rămâne fie fără corespondențe sincronice cu cultura Boian, fie ar fi paralelă, pentru o foarte scurtă perioadă de timp, cu sfârșitul fazei Spantov. În cel din urmă caz, termenul propriu-zis de „fază” ar fi greu de acceptat, datorită duratei sale foarte scurte. În așezările pe care le-am încadrat în faza Mangalia există o ceramică destul de asemănătoare cu cea din așezarea de la Ceamurlia de Jos, care ar aparține după toate probabilitățile nivelului superior de aici.

Se mai naște o întrebare: — de ce nu există date despre locuirea peșterilor în timpul fazei Mangalia? Dacă admitem ipoteza locuirii peșterilor pînă la sfârșitul culturii și adăugînd faptul că în aceste locuri cultura Hamangia (faza Ceamurlia de Jos) și faza Spantov a culturii Boian au fost suprapuse de cultura Gumelnița, un răspuns la întrebarea de mai sus ar putea fi formulat prin faptul că ceramica Hamangia descoperită a fost încadrată în totalitate în faza Ceamurlia de Jos, care astfel durează pînă la sfârșitul culturii.

Pentru faza Ceamurlia de Jos avem și singurele date cu C 14. Ele sînt: 3930 ± 70 i.e.n.⁷⁶ și 3686 ± 70 i.e.n.⁷⁷, ambele obținute la laboratorul din Gröningen. Se observă pe de o parte o diferență apreciabilă între date, ceea ce face ca faza Ceamurlia de Jos să dureze prea mult, mai ales că data de 3930 ± 70 i.e.n. nu trebuie să reprezinte neaparat începutul fazei, și pe de altă parte faptul că data de 3686 ± 70 i.e.n. este prea tîrzie pentru faza Ceamurlia de Jos și chiar pentru cultura Hamangia în ansamblul ei. Dacă am lua drept corectă și ultima dată, am fi nevoiți sau să excludem faza Mangalia, din periodizarea internă a culturii Hamangia, sau să-i atribuim o foarte scurtă existență. Avîndu-se în vedere că probele de C 14 au fost luate dintr-un singur nivel de la Ceamurlia de Jos, sîntem obligați să alegem prima variantă, adică integrarea fazei Mangalia ca o subfază a Ceamurliei de Jos. Dacă am admite observațiile și raționamentul de mai sus, putem paraleliza cele două subfaze (etape) ale Goloviței cu fazele Bolintineanu și Giulești, iar subfazele (etapele) Ceamurliei de Jos cu fazele Vidra și Spantov. Evident că aceste supoziții au un caracter provizoriu, de lucru, așteptînd ca viitoarele cercetări să le confirme sau nu.

Problematica sfârșitului culturii Hamangia trebuie să aibă în vedere și aspectele deosebite pe care le au vasele ce provin dintr-o localitate dobrogeană necunoscută⁷⁸. Ele pun în lumină elemente heterogene, care-și fac simțită prezența în Dobrogea la sfârșitul culturii. Ne aflăm

⁷⁵ D. Berciu, *op. cit.*, p. 122—124.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 116.

⁷⁷ *Idem*, *Contribuții...*, p. 15.

⁷⁸ S. Marinescu-Bilcu, *Pontica*, 5, 1972, p. 29—36.

în fața unor „imbricații“ etnice la care participă și triburi aparținând culturii Precucuteni III⁷⁹. Amintim că și Eug. Comșa a relevat faptul că în perioada finală a culturii Hamangia s-au petrecut întrepătrunderi etnice, care au dus în cele din urmă la formarea culturii Gumelnița, arătând totodată că în cursul fazei Spantov comunitățile Boian au început o expansiune spre vest, către litoralul Mării Negre, care a fost ocupat la sfârșitul fazei de tranziție⁸⁰. Ipoteza este verificabilă prin descoperirile mai recente de la Sarichioi⁸¹.

O înțelegere corectă a difuziunii culturii Hamangia, bazată pe un volum mai mare de date, ar duce între altele la o mai justă și amplă înțelegere atât a sincronismelor cât și a contactelor ei cu alte comunități. Așa cum ni se prezintă la ora actuală și având în vedere anumite aspecte generale, aria de răspândire a culturii Hamangia este foarte susceptibilă ca pe viitor să se mărească, datorită unor eventuale noi descoperiri în stînga Dunării și spre nordul și sudul Dobrogei.

NOUVELLES DONNÉES SUR LA DIFFUSION DES COMMUNAUTÉS DE LA CULTURE DE HAMANGIA

Résumé

PUIU HAȘOTTI

Au commencement, l'auteur fait un court historique des fouilles, en essayant d'établir les zones de maximum expansion de la culture et sa superficie. On présente, après, en étapes, la culture de Hamangia, premièrement les habitats, puis les nécropoles, et séparé, les points avec des découvertes incertains.

L'analyse a indiqué : 12 habitats de la phase de Golovița, 17 de Ceamurlia de Jos et 6 de Mangalia ; 14 habitats ont une datation incertaine, on doute l'appartenance de 5 points dans la catégorie des habitats ou nécropoles ; 4 points sont clairement indiqués comme „Néolithiques“ dans le Répertoire archéologique de la R. S. de Roumanie, et 7 nécropoles.

À la fin, on aborde la problème générale concernant la cronologie interne de l'habitat, sa diffusion dans des phases et la terminologie des phases. Le nom de „phase de Mangalia“ comporte des discussions tant du point de vue de la cronologie absolue, que du point de vue de l'insuffisance et de la confusion de quelques materiaux qui caractérise la culture.

ILUSTRATION

La diffusion de la culture Hamangia.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 34.

⁸⁰ Eug. Comșa, *Pentica*, 5, 1972, p. 43.

⁸¹ E. Oberländer-Tirnoveanu, I. Oberländer-Tirnoveanu, *Materiale*, Oradea, 1979, p. 70—75.